

שירת ימי הביניים

ר' שלמה אבן גבירול – "ראה שמע"

סוג השיר: שיר קינה

**נושא השיר: קינה על מות הנדיב
יקותיאל באמצעות תיאורי טבע.**

תוכן השיר

בשיר מתוארת שקיעת שמש: השמש מפשיטה את הצפון והדרום מהכיסוי שלהם (האור) ומכסה את המערב בצבע ארגמן (אדום). הארץ שנעזבה ערומה לנה (ישנה) בצל הלילה כאשר השקיעה מסתיימת והצבע השולט משתנה מאדום לשחור. השמים קודרים (מחשיכים, משחירים), לבושים בבגדי אבל, כאילו העולם כולו מתאבל על מות יקותיאל.

משמעות השיר

בשיר מתואר תהליך שסופו מוות.
תהליך שקיעת השמש דומה לתהליך מותו
של האדם אך גם שונה ממנו:

● דומה:

החיים שוקעים. ה"שמש" של האדם שזרחה יורדת ושוקעת ובגדי העושר ("תולע") נהפכים לצבע הדם ("ארגמן"). סופו של האדם מוות והנשארים אחריו לובשים שק ומתאבלים על מותו. הצבע השחור המשתלט על העולם עם שקיעת השמש מקביל לרגש המשתלט על אדם כאשר אדם היקר לו מת.

● שונה:

תמונת השקיעה היא תופעת טבע שכיחה, החוזרת על עצמה במחזוריות קבועה, ואילו מותו של אדם הוא אירוע חד-פעמי, סופי ומזעזע.

שיר מתהפך (תפארת החליצה)

- באמצעות תיאורי הטבע, התנועה והצבע מביע המשורר את צערו הרב ואת תפיסתו כי האדם אינו יכול להימלט מן המוות.
- בשיר מתוארת תמונה של שקיעת שמש. זו אינה תמונה דוממת, אלא תמונה שיש בה תנועה, דינמיקה: השמש נעה לכיוון מערב, הצבעים בה משתנים מאודם לשחור. כמו כן משתנה מבטו של הקורא מצפון לדרום ולכיוון מערב.
- כאשר קוראים את הבתים הראשונים של השיר, נדמה לקורא כי השיר הוא שיר טבע, רק עם קריאת הסוגר של הבית האחרון "מתהפך" השיר ומשמעותו משתנה משיר טבע לשיר קינה. ומכאן שהשיר "ראה שמש" הוא "שיר מתהפך" – רק כאשר אנו קוראים את סיום השיר אנו יודעים את משמעות תחילתו.
- נקודת המעבר משיר טבע לשיר קינה נקראת תפארת ההיחלצות. זוהי נקודת שיא בשיר המשפיעה על השיר כולו.
- הדימוי המופיע בסיום השיר יוצר את ההיפוך וכן רומז על כך כי הטבע כולו משתתף באבל על מות יקותיאל, שהאבל הוא אבל כלל עולמי.

מטאפורות מתחום הלבוש

● בכל תיאורי הטבע יש שימוש במטאפורות מתחום הלבוש, כלומר, יש בשיר מטאפוריקה אחידה. למילה "תולע" המופיעה בדימוי שבפתיחה יש מספר משמעויות הקשורות לשיר כולו:
(א) בגד אדום - (מקור השם בתולעת השני ממנה מכינים את הצבע האדום –

"אם יאדימו כתולע" (ישעיה א' 18)).

(ב) בגד מפואר - ("האוכלים מעדנים. האמונים עלי תולע" (איכה ד' 5))
(ג) רמז למוות - ("הורד שאול גאונך המת נבליך תחתיך ידע ומכסיך תולע" (ישעיה י"ד 11)).

(ד) מנהג - את הנרצחים נהגו לקבור בבגדיהם המוכתמים בדם.

● ניתן לראות כי המשמעויות השונות מתאימות לשיר גם כשיר טבע וגם כשיר קינה.

הקישויות בשיר

- **חרוז מבריה** - הסוגר בפתיחת השיר והסוגר בסיום השיר מסתיימים בחרוז שאותיותיו זהות ומשמעותו דומה (מכסה – מכסה) השימוש בחרוז זה מבטא סגירת מעגל – כמו סגירת מעגל בחיי המת.
- **שימוש בצבעים** - חילופי הצבעים בטבע בזמן השקיעה מתוארים בשיר באמצעות המשפט: "תפשט פאתי צפון וימין / ורוח ים בארגמן תכסה"
- **שיבוצים** - המילה תפשט המופיעה בבית זה מצויה במקרא פעם אחת בלבד ותמיד בהקשר להפשטת בגדי חללים (מתים). מכאן שהמשורר בחר במילה "תפשט" ולא במילה המקובלת יותר "תפשיט" משום שלמילה "תפשט" יש גם משמעות של מוות. גם המילה "תולע" היא מילה יחידאית במקרא, וגם משמעותה – מוות. מכאן, שני השיבוצים הינם רמזים מקדמים לכך שלא מדובר בשיר טבע אלא בשיר קינה!
- בשיר יש שימוש **בהאנשה** – "וארץ עזבה אותה ערומה" ההאנשה תורמת ליצירת אנלוגיה בין הארץ הנשארת בודדת וחסרת הגנה לבין הדובר שגם הוא נשאר בוד וחסר הגנה לאחר מותו של יקותיאל.
- בשיר קיימות מספר מלים שהן בעלות משמעות כפולה:
 - מכסה – א. כסוי ב. בגד
 - תפשט – א. תשתרע, תתפשט. ב. תוריד בגדים
 - תלין – א. תישן ב. תתלונן
- **צימודים בשיר:**
 - מכסה – תכסה- תחסה – מכסה
 - הצימודים הם צימודים גזריים וצימודים שוני אות.
- **החריזה בשיר:**
 - החרוז בשיר הוא חרוז מבריה (Xסה).
 - רוב המלים בסיומי הבתים הן מהשורש כ.ס.ה.
 - הצליל E המופיע בחרוז הוא צליל המשמש פעמים רבות להבעת בכי.
- **המצלול (אונומטופיאה)**
 - בשיר יש חזרה רבה על הצליל ל שיוצר אפקט של יללה.

● מיהו יקותיאל?

יקותיאל אבן-חסן היה שר יהודי המקורב למלכות.
המשורר שלמה אבן-גבירול (רשב"ג) נפגש אתו כשהיה בחור
צעיר, לאחר שהתייתם מהוריו ונותר בחוסר כל. רשב"ג זכה
לתמיכתו החומרית והרוחנית של יקותיאל שהעריך את כשרונו של
המשורר.
בשנת 1039, נרצח יקותיאל על מדרגות הארמון. רשב"ג נותר ללא
ידיד ופטרון.

הייחודיות של השיר

• השיר "ראה שמע" כשיר קינה

• השיר "ראה שמע" אינו שיר קינה טיפוסי.

הקינה הטיפוסית בשירת ספרד כללה מספר נושאים קבועים:

- תיאור הבכי והצער,
- הגות (מחשבה פילוסופית) על גורל האדם בכלל.
- דברי שבח לתכונותיו של המת.
- דברי תנחומים לאבלים.
- ברכה לנפטר.

הקינות הטיפוסיות היו ארוכות מאוד והדברים בהם נאמרו בצורה מפורשת ואף מוגזמת. ניתן לראות כי השיר "ראה שמע" שונה מן הקינות הרגילות הן במבנה והן בתכנים. הבכי והכאב אינם נזכרים באופן מפורש, ואין בשיר מספר על ממש על האדם שמת, או תיאור של קרבה אינטימית לנפטר. יחד עם זאת התנועה והצבעים שבשיר, המתארים את העולם השוקע ואת הצבע השחור ההולך ומשתלט על הכל, מביעים את כאבו העז של המשורר. השיר מביע את עמדתו הפילוסופית של המשורר על מהות העולם, על הזמן ועל הגורל אשר כופה על האדם את המוות, ועל חוסר יכולתו של האדם להמלט מגורל זה.

